

Difficult Conversations

Session 1: Comforting Mourners

Dena Weiss – weiss@hadar.org

Winter Lecture Series - 2022

R. Moshe Feinstein, Igrot Moshe OH 5:20	אגרות משה - אורח חיים ח"ה, סימן כ
It's clear that the <i>mitzvah</i> to comfort mourners is not only that they bless him that "The Omnipresent should comfort him" but rather to give him encouragement to be comforted. Because with [the blessing] alone, a person is not comforted and put at ease in his spirit which is the core of the comforting that the Torah required. Rather it is as we saw with the friends of Iyyov who came to him to comfort him. That they spoke with him a lot, and similarly Elihu, and the Holy Blessed One Himself, until Iyyov's spirit was quieted.	פשוט דהמצווה לנחם אבלים, אינו רק זה שמברכים אותו שהמקום ינחם אותו, היינו שיתן לו חיזוק להתנחם. דבזה לבד אין האדם מתנחם ונעשה שקט ברוחו, שזה עיקר התנחומין שחייבה תורה. אלא כדמצינו בחברי דאיוב שבאו אליו לנחמו, שהרבו לדבר אליו, וכן אליהוא, והקב"ה בעצמו, עד שנשקט רוחו עליו.
Teshuvot v'Hanhagot (R' Moshe Shternbuch) 2:587	תשובות והנהגות כרך ב סימן תקפז
Question: Consoling mourners by letter. I was unsure if one can fulfill the mitzvah of comforting mourners with a letter. I heard a reliable testimony that our Rabbi, the Brisker Rav zt"l was certain that one could fulfill the mitzvah [in this way] because comforting the mourners is not a law specific to speech, because even if he came to console and didn't say a thing, since [the mourner] is comforted thereby he	שאלה: ניחום אבלים במכתב. נסתפקתי אם במכתב מקיימין מצות ניחום אבלים. שוב שמעתי עדות נאמנה שמרן הגריז"ס זצ"ל פשיטא ליה שמקיימין המצוה, שניחום אבלים אינו הלכה בדיבור דוקא, שאפילו בא לנחם ולא דיבר מאומה כיון שמתנחם בכך יצא,

fulfills his obligation. The same rule applies to a letter, since he is comforted thereby, he fulfills his obligation- that is what I heard. In my humble opinion, it appears that there are two aspects regarding the comforting of mourners. One, the comforting of the mourners themselves, in the plain sense, and further, it is a rectification and goodness for the dead when they come to visit, as Maimonides explains that [for] a dead person who has no mourners to be comforted 10 people come and sit in his place for 7 days and the people gather...Therefore it seems that condolences by letter are effective only to comfort the mourners, but the second aspect which is a rectification for the dead is not fulfilled with a letter. So, if he is unable to come to comfort in person, he should send a letter at the very least in order to comfort the mourners, but when he is able to come that is a special rectification...only if it is impossible to come may he send a letter, and [if] the letter arrives during the shiva, there is some comforting of the mourners in that, which holds a very great reward.	והוא הדין במכתב כיון שמתנחם בכך יצא, ע"כ שמעתי. ולע"ד נראה שהנה בניחום אבלים יש שני דינים: חדא ניחום האבלים עצמם כפשוטו, ועוד זהו תיקון וטובה למת כשבאים לבקר, וכמבואר ברמב"ם (פרק י"ג דאבל ה"ד) דמת שאין לו אבלים להתנחם יושבים עשרה בני אדם במקומו שבעת ימים והעם מתקבצים, משמע שזהו תיקון למת... ולפ"ז נראה שניחומים במכתב מועיל רק לנחם את האבלים אבל את החלק השני שהוא תיקון למת אינו מתקיים במכתב, וע"כ כאשר אינו יכול לבוא לנחם בעצמו לפחות ישלח מכתב כדי לנחם האבלים, אבל כשיכול לבוא תיקון מיוחד הוא... ורק כשאי אפשר לבוא ראוי לשלוח מכתב ויגיע המכתב בימי השבעה ויש בזה ממצות ניחום אבלים ששכרה רב מאוד.
--	--

Genesis 37:34-35	בראשית לז:לד-לה
Ya'akov tore his clothes and he girded himself with sackcloth and he mourned his son for a long time. All of his sons and daughters got up to comfort him and he refused to be comforted and he said, "For I will go down to the underworld with my son!" And his father cried over him.	³⁴ וַיִּקְרַע יַעֲקֹב שְׂמֹלְתָיו וַיִּשָּׂם שַׁק בְּמַתְנָיו וַיִּתְאַבֵּל עַל בְּנוֹ יְמִים רַבִּים: ³⁵ וַיִּקְמוּ כָל בָּנָיו וְכָל בָּנֹתָיו לְנַחֲמוֹ וַיִּמָּאֵן לְהַתְנַחֵם וַיֹּאמֶר כִּי אֶרֶד אֶל בְּנֵי אָבִי שָׁאֵלָה וַיִּבְרַךְ אֹתוֹ אָבִיו:
Jeremiah 31:14	ירמיהו לא:יד
So God said: A voice is heard in Ramah. A wailing and bitter crying. Rachel is crying over her children. She refuses to be comforted about her children for they are no longer.	כֹּה אָמַר ה' קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע נְהִי בְכִי תַמְרוּרִים רָחֵל מְבַכָּה עַל בְּנֶיהָ מֵאַנָּה לְהַנְחֵם עַל בְּנֶיהָ כִּי אֵינָנּוּ.
Genesis 50:21	בראשית נ:כא
But now, do not be afraid. I will sustain you and your children. And he comforted them and spoke to their hearts.	וְעַתָּה אֵל תִּירָאוּ אֲנֹכִי אֲכַלְכֶּל אֶתְכֶם וְאֶת טַפְכֶּם וַיְנַחֵם אוֹתָם וַיְדַבֵּר עַל לִבָּם.

lyyov 2:11, 42:7, 10-11	איוב ב:יא, מב:ז, י-יא
lyyov's three friends heard about this evil that had befallen him and they each came from their place: Eliphaz HaTeimani, Bildad HaShuḥi, and Zophar HaNa'amati and they gathered together to nod with him and to comfort him.	וַיִּשְׁמְעוּ שְׁלֹשֶׁת רֵעֵי אִיּוֹב אֶת כָּל הָרָעָה הַזֹּאת הַבָּאָה עָלָיו וַיָּבֹאוּ אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ אֶל־יֹצֵז הַתִּימָנִי וּבִלְדָּד הַשׁוּחִי וְצוֹפָר הַנַּעֲמָתִי וַיָּנֻדּוּ יַחְדָּו לְבּוֹא לָנוּד לוֹ וּלְנַחֲמוֹ.
After God said these words to lyyov, God said to Eliphaz HaTeimani, "I am incensed at you and your two friends for you did not speak properly about Me like My servant lyyov"...And God returned the loss of lyyov as he prayed for his friend and God increased everything that lyyov had by two. And all of his brothers and sisters and everyone who knew him before entered and they ate bread in his house and they nodded with him and they comforted him regarding all of the evil that God brought upon him. And they each gave him a measure of silver and a ring of gold.	⁷ וַיְהִי אַחֲרֵי דְבַר ה' אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל אִיּוֹב וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֱלִיפָז הַתִּימָנִי חָרָה אַפִּי בְּךָ וּבִשְׁנֵי רֵעֶיךָ כִּי לֹא דִבַּרְתֶּם אֵלַי נְכוֹנָה כַּעֲבָדִי אִיּוֹב... ¹⁰ וְה' שָׁב אֶת [שְׁבוּת] אִיּוֹב בְּהִתְפַּלֵּלוֹ בְּעַד רָעָהוּ וַיִּסַּף ה' אֶת כָּל אֲשֶׁר לְאִיּוֹב לַמִּשְׁנָה. ¹¹ וַיָּבֹאוּ אֵלָיו כָּל אֶחָיו וְכָל אֲחֵיתָיו וְכָל יָדְעָיו לִפְנֵים וַיֹּאכְלוּ עִמּוֹ לֶחֶם בְּבֵיתוֹ וַיָּנֻדּוּ לוֹ וַיִּנַּחֲמוּ אוֹתוֹ עַל כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר הֵבִיא ה' עָלָיו וַיָּתְנוּ לוֹ אִישׁ קִשְׁיָטָה אֶחָת וְאִישׁ נָזָם זָהָב אֶחָד.
Talmud Bavli Moed Katan 28b	תלמוד בבלי מועד קטן כח:
R. Yohanan said: The comforters are not permitted to say anything until the mourner initiates. As it says, Afterwards lyyov opened his mouth and only subsequently Eliphaz HaTeimani responded...	א"ר יוחנן אין מנחמין רשאין לומר דבר עד שיפתח אבל שנאמר (איוב ג) אחרי כן פתח איוב את פיהו והדר יען אליפז התימני...

Metzudat David Job 2:10, 13, 3:1	מצודת דוד איוב ב:יג, ג:א
Each man from his place: Each one came from his place to the place of lyyov and when they were there they gathered together to come to lyyov's house, to nod their heads like one who shares in the distress of the one he loves. And also to comfort him with words of comfort. And no one speaks: No one of them said anything to him because they saw how great the pain was and they didn't have a strategy with which to comfort him. Afterwards: when seven days had passed.	איש ממקומו. כ"א בא ממקומו אל מקום איוב ובהיותם שם נאספו יחד לבוא אל איוב הביתה לנווד עליו בראש וכדרך המיצר בצרת האוהב ואף לנחמו בדברי תנחומין: ואין דובר. אין מי בהם דובר אליו דבר כי ראו אשר גדל הכאב מאד ולא מצאו עדיין מקום לנחמו: אחרי כן. כאשר חלפו שבעת הימים:

Rambam, Laws of Mourners 13:3	רמב"ם, הלכות אבל יג:
The mourner sits at the head, and the comforters may only sit on the ground as it says they sat with him on the earth. And they are not permitted to say a word until the mourner opens his mouth as it says and no one said a word to him. And it's written afterwards Iyyov opened his mouth and cursed his birth and then and Eliphaz responded. And once the mourner has nodded his head, the comforters may not stay there any longer so as not to trouble him too much.	האביל מסב בראש; ואין המנחמין רשאים לישב אלא על גבי קרקע, שנאמר ויישבו איתו לארץ (איוב ב, ג). ואין רשאים לומר דבר, עד שיפתח האביל תחילה את פיו שנאמר ואין דובר אליו דבר (שם), וכתב אחרי כן פתח איוב את פיהו ויקלל את יומו (איוב ג, א) ויען אליפז (איוב ד, א). וכיון שניענע האביל בראשו—שוב אין המנחמין רשאים לישב אצלו, שלא יטריחוהו יותר מדי.

Talmud Bavli Berakhot 6b	תלמוד בבלי ברכות ו:
R. Zeira said: The reward for the lecture is for the running, the reward for the Torah conference is for the squishiness...Rav Papa said: The reward for the house of mourning is for the silence.	אמר ר' זירא אגרא דפרקא דהטא אמר אביי אגרא דכלה דוחקא...אמר רב פפא אגרא דבי טמיה שתיקותא...

Arukh Hashulḥan Yoreh Deah 376:1	ערוך השולחן יורה דעה שעו:א
They say there further (<i>Moed Katan 27b, in the name of R. Yohanan—DW</i>) that once the mourner nods his head, it is not permitted to sit with him. And nodding his head is as is understood, that it appears that he is dismissing the comforters and wants them to leave and therefore it is inappropriate for them to continue sitting there. For it's not polite to say explicitly that they should go, so the sign was that he would nod his head. And the Rambam wrote the reason: that they shouldn't overly inconvenience him...For us this sign is not well-known and therefore the comforters need to be sensitive to the mourner when he wants them to leave him and they should depart...	עוד אמרינן שם (מועד קטן כז ב) דהאבל כיון שניענע ראשו – שוב אין המנחמין רשאים לישב אצלו. וניענע ראש הוא בענין המובן, שנראה שפוטר את המנחמים ורצונו שילכו להם, ולכן אין מדרך ארץ שישבו עוד. כי להגיד בפה מלא שילכו אינו מדרך ארץ, לכך היה הסימן שהיה מנענע בראשו. וכתב הרמב"ם הטעם: שלא יטריחוהו יותר מדאי... ואצלינו אין ידוע הסימן הזה, ולכן צריכין המנחמים להרגיש בהאבל כשרוצה שילכו ממנו, וילכו להם לשלום.

Talmud Bavli Sotah 14a	תלמוד בבלי סוטה יד.
And R. Hama beRabbi Hanina further said: What is the meaning of the verse's writing walk after HaShem your God (Deuteronomy 13:5)? Is it possible for a human to walk after the Divine Presence? Didn't it already say for HaShem your God is a burning fire (Deuteronomy 4:24)?! Rather, follow in God's ways. Just as the Holy Blessed One clothes the naked, as it is written, HaShem, God, made for leather tunics for Adam and his wife and He clothed them (Genesis 3:21), so too you should clothe the naked. The Holy Blessed One visited the sick, as it is written, God appeared to [Avraham] in Eilonei Mamre (Genesis 18:1), so too you should visit the sick. The Holy Blessed One comforted mourners, as it is written, after the death of Avraham, God blessed his son Yitzhak (Genesis 25:11), so too you should comfort mourners. The Holy Blessed One buried the dead, as it is written, He buried [Moshe] in a ravine (Deuteronomy 34:6), so too you should bury the dead.	ואמר רבי חמא ברבי חנינא מאי דכתיב (דברים יג:ה) אחרי ה' אלהיכם תלכו וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה והלא כבר נאמר (דברים ד:כד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה מה הוא מלביש ערומים דכתיב (בראשית ג:כא) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם אף אתה הלבש ערומים. הקב"ה ביקר חולים דכתיב (בראשית יח:א) וירא אליו ה' באלוני ממרא אף אתה בקר חולים. הקב"ה ניחם אבלים דכתיב (בראשית כה:יא) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו אף אתה נחם אבלים. הקב"ה קבר מתים דכתיב (דברים לד:ו) ויקבר אותו בגיא אף אתה קבור מתים:

Rambam Laws of Mourners 14:1	רמב"ם, הלכות אבל יד:א
It is a positive Rabbinic <i>mitzvah</i> <u>to visit the sick, comfort the mourners, bring out the dead, welcome the bride, accompany guests, to engage in all elements of the burial, to be a pallbearer, to walk in the funeral procession, to eulogize, to dig, to bury and similarly to gladden the groom and bride, and to support all of their needs.</u> And these are acts of kindness that one does with their body, and there is no prescribed amount.	מצות עשה של דבריהם <u>לבקר חולים, ולנחם אבילים, ולהוציא המת, ולהכניס הכלה, וללוות האורחים, ולעסוק בכל צורכי הקבורה, לשאת על הכתף, ולילך לפניו, ולספוד, ולחפור, ולקבור; וכן לשמח החתן והכלה, ולסעדם בכל צורכיהם.</u> ואלו הן גמילות חסדים שבגופו, שאין להם שיעור.

Shulhan Arukh Yoreh Deah 335	שולחן ערוך יורה דעה של"ה
We do not visit people with intestinal illness or people who have an eye infection or people who have headaches. And similarly anyone who is generally overcome and speaking	אין מבקרין לא לחולי מעים ולא לחולי העין ולא לחולי הראש וכן לכל חולי דתקיף ליה עלמא וקשה ליה דיבורא אין מבקרין אותו

is hard for them we do not visit face to face. Rather we enter into an external space and we ask and inquire about them, if they need someone to clean the floors or the like and we listen to their pain and pray on their behalf.

בפניו אלא נכנסין בבית החיצון ושואלים
ודורשין בו אם צריכין לכבד ולרבע לפניו
וכיוצא בו ושומעין צערו ומבקשים עליו
רחמים:

Paying a Shiva Visit

- There is a fundamental misalignment between what the *halakhah* expects—successfully comforting the mourner—and what we are capable of achieving
- It is very difficult to say the right thing and very easy to say the wrong thing
- Everyone experiences grief differently so it's hard to craft a unified approach
- Not everyone has a strong or positive relationship with the person they are sitting shiva for/sometimes we don't get to sit shiva for the people closest to us
- Even though it's hard, you still have to go!
- Don't come at a time that is convenient for you, come at a time that is convenient for the mourner! Not at meal times, not late at night or very early in the morning. If the mourner has provided a specific calendar for when they're available, only come during that time and do not come later than a half hour before the end of any visiting window.
- Take your cues for conversation from the mourner. If possible, wait for them to speak first. Some awkward silence is ok. You're there to be present and to listen, not to speak.
- If you must ask questions, try to ask neutral questions:
 - Do you have any strong memories of person X that are coming to you now?
 - Can you tell me something about person X that I might not know?
 - Were there any interesting people from your past who came to the funeral or the shiva?
 - Did you learn anything new about person X that you didn't know before?
- Try not to make declarative statements about the deceased that are not based on your *personal* experience.
 - Don't say: I can tell that he was a great father.
 - Do say: When we were children, your father was very kind to me.
 - Don't say: Your mother was such a kind woman.
 - Do say: I appreciated that your mother ran the shul clothing drive.
- Unless it is clear that the mourner finds solace in this, do not ask probing questions about the circumstances of the death.
- Unless it is clear that the mourner will find solace in this, do not trot out theological platitudes. (Do you *know* that their loved one is in a better place?)
- Try to be helpful in specific, bodily ways
 - Show up to the *minyan* as many times as you can
 - Can you pick up their kids at school? Are they out of milk? etc.

- Better to offer a specific service than to offer general “help”
 - Better to ask around the mourner about their needs rather than troubling the mourner themselves
- You can say comforting things and be there for them after the shiva. If you can’t pay a shiva call during shiva, you may be able to find a way to do so after.
- If you can go in person, go.

